



ПИРОЖКОВ
Сергій Іванович —
академік НАН України,
віцепрезидент НАН України,
голова Секції суспільних і
гуманітарних наук НАН
України

ПРО ПІДСУМКИ ДІЯЛЬНОСТІ СЕКЦІЇ СУСПІЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК НАН УКРАЇНИ У 2020 – 2025 рр.

**Стенограма доповіді на засіданні Президії
НАН України 24 вересня 2025 року**

У доповіді голови Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України наведено найбільш вагомі творчі здобутки вітчизняної академічної соціо-гуманітаристики, які стали помітним внеском в осмислення актуальних проблем соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного життя країни в умовах кризових явищ, викликів і загроз, спричинених насамперед російською агресією проти України. Окремі напрями діяльності Секції більш детально розглянуто у виступах академіків-секретарів відділень, що входять до її складу.

Вельмишановний Анатолію Глібовичу!

Вельмишановні колеги!

Наявна нині в НАН України мережа наукових установ соціо-гуманітарного профілю складається з 34 установ, в яких працює близько 3,5 тис. співробітників, у тому числі близько 2,5 тис. наукових працівників (включно з науково-керівним персоналом), з яких 500 докторів і 1115 кандидатів наук. За звітний період спискова чисельність працівників зменшилася на 247 осіб, із них 119 осіб (48,2 %) — це наукові співробітники. При цьому кількість кандидатів наук (докторів філософії) зменшилася на 71 особу, проте кількість докторів наук зросла на 46 осіб.

Установи Секції видають близько 40 журналів і понад 30 збірників наукових праць.

Творчий потенціал науковців Секції дозволяє вирішувати широкий спектр завдань фундаментального і прикладного характеру, спрямованих на здобуття нових знань, а також забезпечувати зростаючі потреби науки, освіти, культури, державного управління в результатах наукових досліджень у галузі суспільних і гуманітарних наук.

У звітний період зусилля науковців нашої Секції було спрямовано на осмислення актуальних проблем соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного життя країни в умовах кризових явищ, викликів і загроз, спричинених пере-

дусім масштабною агресією РФ проти України та пандемією COVID-19. Результати цих досліджень узагальнено, зокрема, в підготовлених Секцією *Національних доповідях* з найбільш актуальних проблем розвитку держави і суспільства. Так, у звітний період опубліковано Національні доповіді: «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності» (2020)¹, «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (2022)², «Збереження і розвиток України в умовах війни та миру» (2024)³.

Науковці Секції приділяють велику увагу питанню *пошкодження пам'яток археологічної спадщини України*. Зокрема, зафіксовано руйнування пам'яток на території Луганської, Київської, Чернігівської, Сумської, Одеської та Миколаївської областей, знищення археологічної спадщини на території Каховського водосховища. Визначено шляхи розвитку моніторингу стану археологічної спадщини в майбутньому.

Основні результати досліджень економістів. За результатами проведених досліджень у соціально-економічній сфері визначено структурні вади та екзогенні обмеження розвитку української економіки в умовах як мирного, так і воєнного часу.

¹ *Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності*: національна доповідь. Ред. кол.: С.І. Пирожков, В.А. Смолій, Г.В. Боряк, Я.В. Верменич, С.С. Дембіцький, О.М. Майборода, С.В. Стоєцький, Н.В. Хамітов, Л.Д. Якубова, О.В. Ясь. НАН України. Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, 2020. <http://resource.history.org.ua/item/0015740>

² *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз*: національна доповідь. Ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов, Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, В.А. Смолій, О.В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. <https://surl.li/lxvyrg>

³ *Збереження і розвиток України в умовах війни та миру*: національна доповідь. Ред. кол.: С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов, Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, Е.М. Лібанова, О.В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2024. <https://surl.li/mljvoo>

Обґрунтовано ключові структурні чинники та механізми трансформації економіки від екзогенно залежної до ендogenно орієнтованої. Запропоновано комплекс заходів горизонтальної та вертикальної державної політики з метою підвищення конкурентоспроможності економіки України. Розроблено концепцію виходу України з «пастки відсталості» та відновлення соціально-економічного розвитку.

Визначено довгострокові фактори і тенденції розвитку промисловості в умовах четвертої промислової революції. Розроблено комплекс теоретичних положень і науково-методологічних підходів до визначення стратегічних напрямів розвитку промислових регіонів України на засадах смарт-спеціалізації. Обґрунтовано теоретичні та науково-практичні засади забезпечення стійкості соціально-трудоного розвитку в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення з використанням переваг цифровізації.

Сформовано перелік національних стратегічних ініціатив щодо інноваційної модернізації конкурентоспроможних видів промислової діяльності для повоєнного відновлення України. Це, зокрема, будівництво нових та модернізація наявних виробничих потужностей з виготовлення продукції підвищеної технологічної складності з титану та алюмінію; створення умов для розвитку літєвої промисловості; розвиток перспективних напрямів виробництва біопалива, а також забезпечення інноваційного розвитку атомної енергетики на довгострокову перспективу.

Розроблено та апробовано методологію оцінювання макроекономічних і мультиплікаційних ефектів щодо розвитку окремих галузей промисловості України з використанням новітніх технологій.

Основні результати досліджень демографів і екологів. Періодично (двічі на рік) проводиться оцінювання чисельності населення, його розміщення на території України та окремих демографічних процесів (внутрішньої й зовнішньої міграції (включно з неврегульованою), смертності, народжуваності), щороку здійснюються багатоваріантні прогнози чи-

сельності населення України й окремих її регіонів до 2050 р., які враховують можливі сценарії подальшого перебігу воєнних дій і повоєнного відновлення.

Розроблено та реалізовано методологію проведення всеукраїнського обстеження домогосподарств з метою оцінки умов та рівня життя населення, економічної активності, ефективності соціальних програм тощо. Це зроблено на заміну низки обстежень, які раніше проводив Держстат, але через війну їх було припинено. Отримані дані дали змогу оцінити ситуацію в 2019—2023 рр., розробити три сценарії її подальшого розвитку та провести розрахунки рівня і глибини бідності, кількості потенційних реципієнтів соціальних програм, фінансових потреб системи соціального захисту.

Розроблено методичний підхід до оцінювання державної соціальної політики як відповідь на сучасні глобальні виклики для людського розвитку в Україні. У діяльність органів державної влади та управління впроваджено низку науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення державної соціально-економічної політики у сфері зайнятості та людського розвитку.

Оцінено вплив пандемії COVID-19 та війни на стан здоров'я населення України. Проаналізовано соціально-економічні детермінанти зростання смертності, такі як стрес, соціальна нерівність, обмежений доступ до медичних послуг. Розроблено підходи до зміцнення системи охорони здоров'я через удосконалення інфраструктури, впровадження нових технологій, моніторинг здоров'я, раннє виявлення ризиків.

Визначено шляхи скорочення викидів парникових газів та оцінки їх впливу на соціально-економічний розвиток. Оновлено Національно визначений внесок України, а також оцінено шляхи декарбонізації енергетичного сектору України, підготовлено Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 р., згідно із Зеленим курсом, який обрала Україна.

Актуалізовано засади формування державної регіональної політики в контексті війни та перспектив євроінтеграції України. Обґрунтовано трансформацію моделі просторового роз-

витку в Україні. Визначено інструменти підвищення ефективності стратегування регіонального та місцевого розвитку. Оцінено вплив сучасних ризиків та загроз на продуктивну спроможність регіонів України. Обґрунтовано сучасне бачення регіональної екологічної політики.

У рамках науково-експертної діяльності вчені-економісти підготували комплексне аналітичне дослідження «Повоєнне відродження України. Візія Відділення економіки Національної академії наук України»⁴, в якому проаналізовано ключові можливості, загрози й виклики майбутньому, визначено напрями відродження України та запропоновано бачення подальших дій.

Видано наукову доповідь «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України», в якій представлено концептуально-практичний план реконструктивного повоєнного відновлення економіки України.

На постійній основі здійснюється підготовка аналітичних матеріалів на тему «Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні» (за I квартал, I півріччя, 9 місяців та кожен рік в цілому).

У суспільно-політичній сфері досліджено проблеми сучасного українського державотворення. Здійснено ґрунтовний аналіз питань політичного розвитку України. Розглянуто проблеми, пов'язані з вибором загального стратегічного курсу держави, з трансформацією суспільно-політичного устрою, з етнополітичною і духовною еволюцією українського соціуму.

Досліджено доктринальні проблеми державної політики щодо контрольної діяльності суб'єктів публічної влади, сучасного українського унітаризму, розвитку місцевого самоврядування, децентралізації влади та парламентаризму.

Вивчено питання впорядкування та систематизації законодавства України як складової правотворчої діяльності в умовах євроінтеграції, основні проблеми правового регулювання

⁴ Повоєнне відродження України. Візія Відділення економіки Національної академії наук України. Київ, 2022. <https://surl.li/htmwtv>

приватноправових відносин, розвитку галузевого законодавства України.

Запропоновано шляхи модернізації правового регулювання трудових відносин в умовах розвитку інформаційного суспільства та приведення його у відповідність до міжнародних та європейських актів. Досліджено міжнародно-правові аспекти захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах. Сформульовано пропозиції щодо юридичного закріплення в Конституції України правового статусу національного багатства.

Основні результати досліджень істориків, політологів, соціологів, правознавців. Досліджено багатовікову російсько-українську конфронтацію, що визначила зміст, конфігурацію й спрямованість ранньомодерної, нової та сучасної історії України. Проаналізовано міжнародно-політичний контекст російсько-української війни. Розкрито неототалітарну природу путінського режиму в Росії та його неоімперського проекту, проаналізовано соціокультурне підґрунтя рашизму. Показано, що сучасна війна спрямована не лише на знищення України як держави, а й на повне розчинення української ідентичності та підміну її гібридними проекціями (малоросійською, новоросійською тощо), а також на руйнацію наявного світового устрою.

Проаналізовано виклики та загрози суспільній консолідації в умовах російсько-української війни та спротиву воєнній агресії. Обґрунтовано напрями соціальної та політичної єдності українського суспільства, його спрямованості на подолання наслідків війни, досягнення цілей сталого розвитку та інтеграції у світовий демократичний простір.

Досліджено соціологічний вимір поточного стану, динаміки, потенціалу солідарних суспільних взаємодій під час війни та у повоєнній перспективі; поширеність, групи ризику і шляхи компенсації стресових станів населення України в контексті війни. Розроблено соціологічну концепцію соціальної нерівності на різних етапах пострадянської трансформації.

Досліджено вплив пандемії COVID-19 на латентні соціально-структурні зміни, соціальне

самопочуття населення, психологічний дистрес та соціальні очікування, культурні практики населення, легітимність чинного соціального порядку, довіру до інститутів державної влади, патерналістські й авторитарні суспільні настрої, протестний потенціал та прояви соціальної самоорганізації.

Презентовано аналітичний звіт «Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ АР Крим та м. Севастополя в культурній політиці»⁵. Підготовлено науково-популярне видання «Археологічний атлас давнього Києва».

Реалізовано низку важливих видавничих проектів. Зокрема, підготовлено фундаментальне видання у семи книгах «Україна. Нариси історії»⁶ — найповніший новітній виклад національної історії від первісних часів до сучасності, в якому реконцептуалізовано вузлові проблеми нації- і державотворення, показано основні маркери української ідентичності.

Складові повномасштабної агресії Росії проти України, особливості попередніх російсько-українських військових протистоянь, їхні міжнародні й історіографічні виміри презентовано у тематичній серії видань «Сучасна російсько-українська війна у координатах історії»⁷. Реалізовано проект осмислення сучасної російсько-української війни у форматі фахових діалогів істориків. Опубліковано праці: «Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: діалоги з істориками»⁸, «Випробовуючи долю, гартуючи волю: Украї-

⁵ Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ АР Крим та м. Севастополя в культурній політиці: експертний звіт. Київ, 2023. <https://surl.lt/bzepkt>

⁶ Україна. Нариси історії: в 7 книгах. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2021—2024. <https://surl.li/txrova>

⁷ Серія «Сучасна російсько-українська війна у координатах історії». Інститут історії України. <https://surl.li/hnpvzq>

⁸ Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками.

на й українці в ХХ — на початку ХХІ ст.»⁹ у 3 томах.

Протягом 2022—2024 рр. підготовлено серію щорічних видань «Українське суспільство в умовах війни»¹⁰. Опубліковано колективну працю «Стресові стани населення України в контексті війни: досвід соціологічного вивчення»¹¹. «Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України».

Значну увагу вчені Секції приділили розвитку пріоритетних напрямів зовнішньої політики України, зокрема євроінтеграції, протидії поширенню ідеології «руського міра», інструменталізації релігійного чинника в гібридній війні. Соціологи здійснили оцінювання стану суспільства, щодо готовності терпіти нинішні та майбутні проблеми, а також визначили чинники об'єднання українців.

Основні результати досліджень філологів і культурологів. Проаналізовано стан і тенденції розвитку української мови від 1991 р. до сьогодення. Напрацьовано практичні рекомендації щодо повноформатного удержання української мови в Україні, вивчення українського усного літературного мовлення, соціальних діалектів тощо.

Проаналізовано українську літературу як формотворчий складник та рушій процесів націєтворення; досліджено явища, тенденції, тематику й проблематику літератури від кінця ХVІІІ ст. і до сучасності в загальному культурно-мистецькому українському та європейському контекстах.

Досліджено українську літературу як чинник інтелектуального протистояння імпер-

ським вторгненням, проаналізовано окремі твори літератури спротиву в історико-культурній тягlostі, зокрема тексти, які з'явилися після 24 лютого 2022 р.

Досліджено церковне мистецтво в розмаїтті його жанрів і видів протягом понад тисячолітнього розвитку християнства на українських теренах. Розкрито значення церковного мистецтва як органічної складової української культури, визначено його роль у формуванні світоглядних уявлень, духовних цінностей, національних особливостей і загалом ментальності українського народу.

Проведено дослідження фондів та впроваджено у бібліотечну діяльність системні підходи до консолідації національних наукових електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів. Створено Бібліотечний портал НАН України LibNAS UA та Цифрову платформу ResearchUA. Розбудовано два бібліотечні портали знань: «Наука України: доступ до знань» та е-бібліотека «Україніка». Впроваджено низку методичних інновацій з організації бібліотечної діяльності в умовах цифровізації, формування електронних ресурсів та розвитку електронних послуг і сервісів.

За участі фахівців Секції підготовлено два останні томи видавничого проекту «Західно-Українська Народна Республіка. 1918—1923. Енциклопедія»¹² у 4 томах. Опубліковано 20-й—24-й томи «Енциклопедії сучасної України», 34-й та 40-й томи видання «Михайло Грушевський. Твори» у 50 томах. Завершено проєкт бібліографії «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914—1939» у 6 томах.

Видано чергові томи 12-томної «Історії української літератури», зокрема 6-й, 7-й (у 2 книгах), 9-й (у 2 книгах), 12-й. Побачили світ чотири тематичні томи «Шевченківської енциклопедії». Здійснено видання листів Т.Г. Шевченка і кореспонденцій до нього — «Епістолярій Тараса Шевченка» (у 2 книгах). Вийшов 2-й том «Франківської енциклопедії», 3-й том видання

¹² *Західно-Українська Народна Республіка. 1918—1923. Енциклопедія.* У 4 т. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018—2021. <https://surl.lu/iijuxa>

У 3 кн. Інститут історії України. Київ, 2022—2023. <https://surl.li/uaozbw>

⁹ *Випробовуючи долю, гартуючи волю. Україна й українці в ХХ — на початку ХХІ ст.* У 3 кн. Інститут історії України. Київ, 2021. <https://surl.li/rtylvm>

¹⁰ *Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія.* У 3 кн. Інститут соціології. Київ, 2022—2024. <https://surl.li/ejmqys>

¹¹ Дембіцький С.С., Головаха Є.І., Степаненко В.П. *Стресові стани населення України в контексті війни. Досвід соціологічного вивчення.* Інститут соціології. Київ, 2025. <https://surl.li/ushxxc>

«Бібліотека Івана Франка: науковий опис». Побачили світ чергові п'ять томів (11-й—15-й) тлумачного 20-томного «Словника української мови». Видано енциклопедичний словник «Мовна політика і мовне планування»¹³.

У звітний період тривало видання фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України». Видано також чергові томи «Регіонально-жанрової антології українського музичного фольклору». Оприлюднено науково-популярне видання «Етнографічні групи українців Карпат» у 3 книгах.

З'явилися чергові томи мистецтвознавчих праць: 3-й том «Історії українського кіно», 1-й том кінознавчого енциклопедичного словника «Олександр Довженко: між тоталітаризмом і національною ідеєю», перші дві частини «Матеріалів до Енциклопедії української театральної культури», 2-га книга біобібліографічного довідника «Словник художників України», 6-й том «Української музичної енциклопедії». Завершено колективне фундаментальне дослідження «Церковне мистецтво України» у 3 томах. Підготовлено аналітичні матеріали для законодавчої і виконавчої гілок влади «Сучасний стан функціонування української мови як державної в територіальному аспекті і актуальні завдання державної мовної політики».

Випуск видавничої продукції. Загалом за звітний період установи Секції опублікували 861 монографію; 811 підручників, довідників, науково-популярних видань; 189 брошур, рекомендацій, методик; 23 322 статті, з яких 3 552 (15,2 %) — у виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних Scopus і Web of Science.

Основні приклади результатів науково-експертної діяльності Секції. Значну увагу Секція приділяє впровадженню результатів наукових досліджень у практику шляхом забезпечення науково-методологічного та методичного супроводу діяльності центральних і місцевих органів влади. На постійній осно-

ві здійснюється підготовка ґрунтовних аналітичних матеріалів, експертних висновків, пропозицій, рекомендацій тощо. За звітний період було підготовлено та передано понад 6,6 тис. таких матеріалів і на 44 % з них отримано схвальні відгуки та довідки про впровадження.

Провідні вчені Секції взяли участь у розробленні Стратегії людського розвитку (затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021), Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р).

Підготовлено рекомендації щодо базових організаційно-економічних заходів для реалізації в коротко- та середньостроковій перспективі Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року відповідно до Указу Президента України від 23.03.2021 р. № 111/2021.

Визначено і проаналізовано сучасні виклики для політичного і правового розвитку держави та розроблено Стратегію політико-правового розвитку України до 2030 року.

Провідні вчені Секції були залучені до робочих груп із розроблення проекту Плану відновлення України під егідою створеної Указом Президента України від 21.04.2022 р. № 266 Національної ради з відновлення України від наслідків війни.

На запит Ради національної безпеки і оборони України від 17.08.2022 р. надано інформаційно-аналітичні матеріали щодо соціально-демографічної ситуації в Україні, заходів з подолання демографічної кризи, охорони материнства і дитинства.

Зроблені оцінки чисельності населення і робочої сили за областями на 2027 і 2032 рр. та рівнів бідності у 2022 р. було використано під час роботи над Планом відновлення України та розроблення прогнозів економічного і соціального розвитку України. Виконано сценарне прогнозування різних обсягів міжнародної допомоги Україні.

Слід підкреслити, що установи правового профілю Секції забезпечують виконання Національною академією наук України поло-

¹³ Ажнюк Б., Ажнюк Л., Андрієнко Л., Белей Л., Малаш О., Михальчук О., Тищенко-Монастирська О. *Мовна політика і мовне планування. Енциклопедичний словник*. Київ: Академперіодика, 2024. <https://surl.li/gvmglp>

жень Закону України від 24.08.2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність», відповідно до якого НАН України визначено головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проектів законів та вперше на неї покладено завдання з розроблення один раз на п'ять років Наукової концепції розвитку законодавства України. Зокрема, науковими колективами Інституту правотворчості і науково-правових експертиз НАН України, Дослідницької служби Верховної Ради України та іншими фахівцями у сфері правотворчої діяльності за загальною редакцією Голови Верховної Ради України, академіка НАПрН України Р.О. Стефанчука було підготовлено перший в Україні Науково-практичний коментар Закону України «Про правотворчу діяльність».

Шановні колеги!

У звітний період 5 установ Секції виконали 6 наукових проектів за результатами конкурсів Національного фонду досліджень України.

Попри обмеження, накладені війною та пандемією, успішно розвивалася міжнародна співпраця. Зокрема, Інститут української мови продовжив роботу над фундаментальним міжнародним проектом «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас». Інститут соціології у партнерстві з Соціологічною групою «Рейтинг» забезпечили можливість набуття Україною статусу постійного члена великого (45 країн) порівняльного проекту «Міжнародна програма соціальних досліджень» (International Social Survey Programme, ISSP). У межах цього проекту в травні 2025 р. група «Рейтинг» та Інститут соціології провели опитування за модулем «Цифрове суспільство» (1800 осіб).

Свідченням високого авторитету вчених Секції є те, що впродовж звітного періоду вони одноосібно або у складі творчих колективів стали лауреатами Національної премії України імені Тараса Шевченка (2022), Національної премії України імені Бориса Патона (2024), Премії Президента України для молодих вчених (2020, 2021, 2022, 2024), а також їх було відзначено державними нагородами.

Основні напрями досліджень нашої Секції на 2026—2030 рр. пропонуються такі:

- посилення національної стійкості і зміцнення цивілізаційної суб'єктності як стратегії збереження і розвитку країни;
- сучасна повномасштабна агресія Росії проти України, особливості попередніх російсько-українських військових протистоянь;
- стан українського суспільства в умовах війни, вплив воєнних випробувань на згуртованість нації та країни в цілому;
- відновлення економіки та людського потенціалу України в умовах війни та у повоєнний період;
- функціонування політичної системи України, збереження політичної стабільності в державі;
- позиція міжнародного співтовариства, політика зарубіжних країн щодо російсько-української війни, розвиток пріоритетних напрямів зовнішньої політики України, її участь в європейських інтеграційних процесах;
- забезпечення інформаційної безпеки України, розвінчування антиукраїнських наративів російської пропаганди;
- сучасна мовна ситуація в Україні та державна мовна політика;
- подолання колоніального спадку та утвердження україноцентричних пріоритетів у культурній сфері;
- збереження національної історико-культурної спадщини, моніторинг втрат, завданих війною.

Шановні колеги!

Це лише стислий загальний виклад того, що було зроблено Секцією у звітний період. Більш докладно про здобутки у відповідних галузях наук повідомлять академіки-секретарі відділень.

На завершення зазначу, що вчені Секції суспільних і гуманітарних наук і надалі зосереджуватимуть свій творчий потенціал на дослідженні найбільш складних і актуальних проблем суспільно-політичного, соціально-економічного і соціокультурного розвитку України в умовах європейської інтеграції та відповідних викликів і протидії безпрецедентній агресії РФ проти нашої держави.

Дякую за увагу!

Виступи



ЛІБАНОВА
*Елла Марленівна —
 академік НАН України,
 академік-секретар
 Відділення економіки
 НАН України*

Шановні колеги!

Відділення економіки на сьогодні має у своєму складі 8 установ, у яких працюють 568 наукових співробітників. Найбільшим є Інститут економіки та прогнозування (160 наукових працівників), найменшим — Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень (17 науковців). Є у нас ще одна невелика установа в Харкові — Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку (29 наукових співробітників). Однак хочу наголосити, що я категорично наполягаю на необхідності збереження цих центрів. Мабуть, усі присутні добре розуміють, що сьогодні для України означає Харків, а другий центр, розташований на Закарпатті, є єдиним соціогуманітарним центром, який працює в поліетнічних умовах. Такого ніде більше немає не лише в Україні, а й, наскільки відомо, в Європі, попри всі їхні розмови про полікультурність і поліетнічність.

Реагуючи на виклики, що постали перед нашою державою в останні п'ять років, особливо з початком пандемії COVID-19, коли економічна діяльність в країні практично завмерла, Відділення спробувало змістити акценти у своїй науковій діяльності більшою мірою на прикладні дослідження, а отримані фундаментальні результати довести до рівня впроваджень.

Крім того, ми розвиваємо комплексні міждисциплінарні дослідження, співпрацюємо з установами різних відділень з інших секцій. Це лише на перший погляд видається, що економічна наука існує сама по собі, в реальності ж є

багато галузей, які так чи інакше перетинаються з економікою. Насамперед це екологія, географія, енергетика, практично всі дослідження, які стосуються ресурсних обмежень розвитку України або якості життя населення.

Ще один тренд у діяльності Відділення останніх років — це посилення взаємодії з міжнародними організаціями та закордонними дослідницькими структурами. Якщо раніше в більшості міжнародних організацій і фондів, навіть коли йшлося про Україну, лунав переважно голос росіян, то тепер ситуація змінилася. Наші іноземні партнери нарешті почали розуміти, що Україна — це не Росія, і не мають російські структури репрезентувати українські дослідження. Ми намагаємося зараз якомога ефективніше використати це «прозріння».

І нарешті четвертий тренд у роботі Відділення — це максимальне поширення і популяризація отриманих наукових результатів. Причому під популяризацією я маю на увазі не стільки взаємодію зі ЗМІ, хоча це також важливо, скільки співпрацю з владними структурами — ми маємо постійно пояснювати їм, що роблять науковці, чому владі варто робити щось саме так, а не інакше, які наслідки можуть бути від тих чи інших рішень. Це складна робота. Скажімо, останній випадок, коли заступниця керівника Офісу Президента Ірина Верещук цими днями заявила, що українці, які повертатимуться з-за кордону, матимуть додаткову соціальну підтримку від держави. Це те, з чим я особисто б'юся останні три роки, — не можна давати преференції тим, хто виїхав за кордон і вирішив повернутися, оскільки це лише поглибить і без того наявні лінії розколу в суспільстві. Начебто все розтлумачили, начебто всі все зрозуміли, і от тобі й на... Однак працюватимемо далі, будемо пояснювати знову і знову.

Тепер коротко розповім про окремі конкретні наші результати. Мабуть, головне наше досягнення за ці роки — це з'ясування макроекономічних і секторальних трендів.

Сьогодні економіка України з абсолютно об'єктивних причин є дуже екзогенно залежною, а тому критично важливо розуміти її головні структурні вади та зовнішні обмеження для

розвитку. Зараз освіта, наука, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство — практично вся бюджетна сфера — фінансуються за рахунок допомоги наших партнерів, і це зрозуміло, оскільки сьогодні наше найголовніше завдання — встояти. Але рано чи пізно війна закінчиться, і ми маємо бути готовими до переходу від залежності до опори на власні сили. З огляду на це ми визначили й науково обґрунтували ключові структурні чинники та механізми трансформації економіки від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої.

Крім того, ми визначили специфіку взаємодії фундаментальних чинників за основними макросекторами — реальним, бюджетним, грошово-кредитним, зовнішньоекономічним; підготували стратегічні ініціативи щодо інноваційної модернізації конкурентоспроможних видів промислової діяльності, реструктуризації аграрного сектору.

Маємо дуже непогані результати з розроблення та апробації новацій територіального спрямування. Так, розроблено методологію ідентифікації функціональних типів територій; алгоритм структурування простору агломерації і визначення напрямів розвитку промислових регіонів на засадах смарт-спеціалізації; соціально-економічні детермінанти демографічних процесів; методологію проведення національного обстеження умов і рівня життя, економічної активності та соціальної підтримки населення; методику оцінювання чисельності населення і його розміщення на території країни. Причому ми багато зробили не лише в плані теоретичних напрацювань, а й щодо інформування територіальних громад.

Проблема полягає в тому, що в повоєнний період система розміщення населення і бізнесу буде кардинально відрізнитися від тієї, яка була до 24 лютого 2022 р. На початку війни влада прийняла, на мій погляд, абсолютно помилкове рішення, внаслідок якого Державна служба статистики України перестала збирати інформацію про ситуацію в країні в демографічному, соціальному та економічному вимірах. Може, тоді воно й було обґрунтованим, але тепер ми вже маємо не лакуну в даних, а величезну ін-

формаційну діру, яку наше Відділення було змушене якось заповнювати.

Ми зробили різні оцінки. Зокрема, намагалися оцінити наслідки війни, перспективи відбудови та очікуваних макроекономічних змін; демографічні втрати; потенціал резильєнтності суспільства, уразливість економіки країни до різних кризових явищ, що становлять загрозу національній безпеці України; структурні трансформації економіки міст та потенціал розвитку агломерацій; діяльність товарних ринків; перспективи відновлення екосистем тощо.

На мою думку, дуже важливим теоретичним і практичним напрацюванням стало те, що ми перенесли акценти з концепції сталого розвитку (sustainable development) на концепцію резильєнтності (resilience).

Однак усі ці прогнози спираються на різні варіанти закінчення війни. Коли до мене приходять з проханням дати демографічний прогноз, я завжди говорю: а скажіть мені, коли і як завершиться війна.

А що ж Україна може зробити вже сьогодні? По-перше, змінити модель економіки. До війни економіка України була дуже трудо- і ресурсомісткою, орієнтованою на експорт сировини та напівфабрикатів. Я чудово розумію роль агропромислового комплексу в багатій на чорноземі країні, але не можна концентруватися виключно на цьому. Тому ми запропонували різні варіанти змінення економічної моделі.

По-друге, ми маємо змінити моделі управління. Слід переходити від наявної нині вертикальної системи управління до широкого впровадження в практику механізмів публічно-приватного партнерства. До речі, потрібно вже перестати вживати некоректний термін «державно-приватне партнерство», оскільки він не передбачає залучення до такого партнерства місцевої влади. Крім того, ми маємо перейти до полісуб'єктного управління, яке може функціонувати в різних варіантах: горизонтальне, вертикальне, горизонтально-вертикальне тощо.

По-третє, зважаючи на зміни в системі розселення, ми маємо перейти до формування

нових просторових кластерів, що неминуче приведе до змінення адміністративно-територіального устрою. Що я маю на увазі?

Після війни кластер західних регіонів залишаться фактично таким, як і був до її початку. Єдине, на чому варто наголосити, — ці території навряд чи зможуть стати рушійною силою розвитку економіки повоєнної України, оскільки їм не вистачить екологічної ємності, насамперед водних ресурсів.

Другий кластер — це території поблизу кордону з Росією і Білоруссю. Для північно-східних прикордонних територій ми маємо розробити цілу низку спеціальних заходів щодо розселення людей і ведення бізнесу в умовах ризику. Однак проблема полягає в тому, що ніхто у світі не знає, якими саме мають бути ці заходи. У Ізраїлю був певний досвід організації життєдіяльності на прикордонних з сектором Гази територіях, але ми всі знаємо, чим це закінчилося. Що стосується південно-східних прикордонних територій, в них традиційно діяльність концентрувалася навколо портів, але зараз не зрозуміло, в якому стані ми їх отримуємо і які будуть умови навігації, а тому розробити стратегію розвитку цих територій надзвичайно складно.

Третій величезний кластер — це центральна Україна. Сподіваюся, він вистійть і стане рушієм економічного розвитку. Для цих територій потрібно буде знайти баланс між розвитком промисловості, сільського господарства і збереженням екології.

Четвертий кластер — це ареали метрополісів — Києва, Харкова, Дніпра, Одеси, Львова і, можливо, Запоріжжя. Чому Запоріжжя під питанням? Тому що це місто традиційно перебувало у фарватері розвитку Дніпра, але його шанси стати метрополісом досить великі. Ми виділяємо ці міста в окремий кластер, оскільки в бідних країнах бізнес і населення завжди прагнуть перебратися ближче до столиці чи великих міст. А після такої руйнівної війни Україна, що б ми не робили, ще багато років залишатиметься бідною країною.

Дякую за увагу!



СМОЛІЙ

Валерій Андрійович — академік НАН України, академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні члени Президії, запрошені!

Наведені в доповіді голови Секції суспільних і гуманітарних наук результати наукових досліджень за останні п'ять років дійсно вражають. Йдеться, звісно, не про їхні арифметичні характеристики, а про нову якість як у теоретико-методологічній постановці питань, так і, що найголовніше, в осмисленні та розв'язанні проблем. За цей період виконано величезний обсяг роботи, що підносить соціогуманітарні дослідження на новий, вищий, щабель розвитку. І, повірте мені, це не перебільшення чи спроба емоційної інтерпретації матеріалу, викладеного академіком С.І. Пирожковим, це зважений підсумок зробленого. Тому маємо всі підстави підтримати роботу Секції, її Бюро та, зрозуміло, її голови.

Робота Відділення історії, філософії та права, як складової частини Секції суспільних і гуманітарних наук, планувалася і, відповідно, матеріалізувалася в контексті реалізації завдань Секції. Наше Відділення досить велике, до його складу входять 17 установ, у яких працюють 2 290 осіб. Наукових працівників — 1 212 осіб, з яких 265 докторів наук і 613 кандидатів наук (докторів філософії). Протягом звітного періоду було захищено 12 докторських і 28 кандидатських дисертацій (докторів філософії). Загалом у 2020—2025 рр. у Відділенні виконувалося близько 200 наукових тем і робіт.

Наведені вище цифри, очевидно, об'єктивно відображують кількісний вимір діяльності Відділення, але аж ніяк не дають повної картини процесу наукової роботи. Ці показники дуже далекі від складних творчих процесів, які переживає вчений під час підготовки своїх наукових праць. Крім того, вчений-суспільствоз-

навець завжди перебуває в парадигмі трикутника: один кут — це сам дослідник, другий — влада, а третій — суспільство. Останні роки видалися надзвичайно складними — епідемія COVID-19, а потім війна не могли не позначитися на внутрішній організації наукового процесу, тематиці та змісті досліджень. У цей період Відділення зробило рішучі кроки: деякі напрями науково-дослідних робіт ми кардинально змінили, а деякі значною мірою скорегували. При цьому основну увагу було зосереджено на проблемах війни і миру, людини і зброї; на внутрішніх переживаннях людини на війні чи в тилкових регіонах, а також в еміграції; на вивченні спонукальних мотивів і стресового стану як окремої особи, так і суспільства загалом; на чинниках, що сприяють зміцненню державності, політичної безпеки; на осмисленні типології війн та революцій.

Новими матеріалами, а головне, інноваційними інтерпретаціями збагатили науковий простір праці «Перелом. Війна Росії проти України»¹⁴, «Рашизм. Звір з безодні»¹⁵ (Інститут історії України), «Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни»¹⁶, «Політична безпека України»¹⁷, «Суспільно-політична солідарність України в умовах війни»¹⁸ (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса), «Українське суспільство в умовах війни»¹⁹, «Стресові стани населення України в контексті війни»²⁰ (Інститут соціології) та ін.

¹⁴ *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками.* Київ, 2023. <http://resource.history.org.ua/item/0017541>

¹⁵ Якубова Л.Д. *Рашизм: Звір з безодні.* Київ, 2023. <http://resource.history.org.ua/item/0018160>

¹⁶ *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни.* Київ, 2023. <https://surli.li/joirsp>

¹⁷ *Політична безпека України: проблема стабілізації політичного поля країни. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення.* Київ, 2024. <https://surli.cc/dazkni>

¹⁸ *Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни: аналітична доповідь.* Київ, 2024. <https://surli.li/pfmontqh>

¹⁹ *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: колективна монографія.* Київ, 2024. <http://resource.history.org.ua/item/0018724>

²⁰ Дембідзький С.С., Головаха Є.І., Степаненко В.П. *Стресові стани населення України в контексті ви-*

До вивчення цих проблем було залучено установи правознавчого профілю (я кажу «установи», оскільки крім Інституту держави і права ім. В.М. Корецького у складі Відділення нещодавно з'явилася нова установа — Інститут правотворчості та науково-правових експертиз). Вчені-правники дали змогу поглибити наше бачення шляхів модернізації правових відносин у нових умовах, правових аспектів захисту цивільного населення в умовах воєнного стану, необхідності закріплення в Конституції правового статусу національного багатства тощо. Підсумком накопичення нових знань і нових інтерпретацій вчених-істориків, археологів та культурознавців стало 7-томне видання «Україна. Нариси історії»²¹.

У цьому контексті не можна оминати увагою творчий доробок Інституту всесвітньої історії, науковці якого розробляли проблеми історичної пам'яті, російсько-українських стосунків, формування зовнішньополітичних курсів пострадянських країн тощо.

До цілої низки нових цікавих наукових висновків та узагальнень дійшли вчені Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, які в широкому контексті досліджували історію Польщі та українсько-польських стосунків, російсько-українських відносин (зради, союзи, війни).

Приємно зазначити, що за останні роки наростив свій дослідницький потенціал Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, предметом досліджень якого (і небезуспішних) стали Китай, Індія, В'єтнам, Непал та інші азійські країни, а також тюркомовні рукописні пам'ятки.

Окремо хочу сказати про вчених-археологів, які, незважаючи на складну ситуацію, продовжують дослідження культурних та економічних зв'язків населення України. Під час війни багато уваги вони приділяли фіксації знищених і пошкоджених пам'яток на території Луганської, Київської, Чернігівської, Сумської, Одеської та Миколаївської областей, проводи-

їни. *Досвід соціологічного вивчення.* Київ, 2025. <https://surli.li/ushxxc>

²¹ *Україна. Нариси історії: в 7 кн.* Київ, 2021—2024. <https://surli.li/txrova>

ли археологічні експедиції на території колишнього Каховського водосховища.

В установах Відділення триває робота з видання масштабних комплексних праць: побачили світ додаткові два томи «Енциклопедії історії України», видано 24 томи «Енциклопедії сучасної України», «Українську релігієзнавчу енциклопедію» у 4 томах, а також праці археографічного та джерелознавчого характеру (багатотомні видання спадщини М. Грушевського, «Архів ранньомодерної Української держави»). Професор Володимир Литвинов завершив роботу над «Латинсько-українським словником» у 4 томах. На стадії завершення перебуває проєкт Інституту історії України — багатотомна серія «Реабілітовані історією» (за звітний період світ побачили ще 14 книг).

Ще два коротких зауваження. Нинішню роботу Відділення характеризує широка географія наукових контактів. Міжнародна співпраця охоплює проведення міжнародних конференцій, круглих столів, запрошення наших вчених до провідних університетів світу, виконання спільних дослідницьких проєктів.

Шановні колеги! За звітний період значущим сегментом роботи Відділення стала підготовка аналітичних матеріалів, наукових висновків, записок тощо, адресованих органам влади та державного управління. Загалом ми розіслали близько 3 тис. таких матеріалів. Вони різні за форматом, розмірами, змістом, але всіх їх об'єднує прагнення дати наукове обґрунтування нинішніх складних процесів, які відбуваються в суспільно-політичній, суспільно-релігійній, зовнішньополітичній сферах, у правовому полі держави. Свою частину шляху ми пройшли. Сподіваємося, що адресати, яким направлено матеріали, пройдуть свою.

Кілька слів про наукометричні показники. Незважаючи на неоднозначність їх сприйняття у науковому середовищі, дозвольте все ж зупинитися на цьому питанні (йдеться про інституційний, а не персоніфікований рівень представлення наукових результатів).

За даними академічного сервісу «Бібліометрика української науки», який підтримує Національна бібліотека України імені В.І. Вернад-

ського, серед більш як 400 наукових установ і освітніх закладів країни установи нашого Відділення у звітний період не пасли задніх, навпаки, вони впевнено перебували серед установ-лідерів — входили до 25 % найкращих установ. Це дещо парадоксальна ситуація, адже гуманітарії традиційно звикли відносити себе до аутсайдерів у технологічних новаціях (погодьтеся, створення і супровід профілів наших установ у провідних базах Scopus і Web of Science — це нестандартні для соціогуманітарного професійного цеху операції).

Дещо інші відомості подає так званий Національний h-індекс (розробники вважають його міжнародним і некомерційним, але ж він фактично пов'язаний з МОН України). Його показники зміщують нас ближче до центру, але все одно ми залишаємося у верхній частині рейтингу з майже 500 наукових установ і закладів вищої освіти країни.

Це дає підстави стверджувати, що наукові результати установ нашого Відділення є сьогодні затребуваними (принаймні аж ніяк не можуть вважатися маргінальними). На тлі загального підвищення інтересу до України у світі роль соціогуманітарних дисциплін значно зростає. Так, якщо у 2018 р. до баз даних Scopus і Web of Science входило лише 15 часописів з цих дисциплін, то у 2024 р. — вже 87. За імпакт-фактором та квантилями до першої десятки українських журналів входять шість часописів гуманітарного профілю, з яких чотири видаються установами нашого відділення: «Український історичний журнал», «Рукописна та книжкова спадщина України», «Східний світ» та «Сходознавство».

Хотів би привернути увагу до ще однієї проблеми, а саме, до гуманітарних аспектів розвитку такого надсучасного інструменту, як штучний інтелект. Сьогодні ШІ-моделі безперервно навчаються і вбирають у себе все, чим насичується інформаційне середовище, але яким буде його гуманітарний сегмент — таким, як потрібно нам, чи проросійським або прокитайським, — залежить від нас. Перед нами стоїть серйозний і ще до кінця не усвідомлений виклик — як зробити так, щоб ШІ-моделі

поряд із загальнолюдськими цінностями та поширеними поглядами могли оперувати і нашими національними наративами. І це цілком наша сфера відповідальності. Ми повинні почати агресивніше виштовхувати в інформаційний простір наші творчі здобутки, залишивши осторонь комерційні міркування, побоювання щодо успіху того чи іншого видання в разі його наявності у відкритому доступі.

Цей напрям суголосний зусиллям багатьох установ Відділення, які за останні п'ять років сформували і продовжують формувати не просто електронні наукові бібліотеки, а потужні інформаційні ресурси. Звісно, перед ведуть дві бібліотеки — Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського і Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Вони розвивають новітні технології управління знаннями, започатковують нові інструменти, беруть участь у діяльності робочих груп європейських міжнародних бібліотечних організацій, обговорюють різні проблеми, зокрема й щодо використання штучного інтелекту в діяльності сучасних бібліотек.

Шановні колеги! Наведена у виступі інформація — це лише незначна частина дослідницької, аналітичної, публіцистичної, організаційної роботи, проведеної Відділенням за звітний період. Масштаби зробленого набагато більші, а результативність значно вагоміша.

Дякую за увагу!



АЖНЮК

Богдан Миколайович — академік НАН України, в.о. академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України

Шановні пані й панове!

Дорогі колеги!

Вже четвертий рік поспіль нам доводиться працювати в особливо тяжких умовах. Слід віддати належне працівникам нашого Відді-

лення, які продовжують допомагати Збройним силам України, а деякі наші науковці та члени їхніх родин беруть безпосередню участь в обороні України, за що складаємо їм глибоку шану.

Війна також спричинила кадрові проблеми у Відділенні, пов'язані, як і в Академії в цілому, насамперед з від'їздом науковців за кордон. Станом на липень 2025 р. кількість учених Відділення, які виїхали з України, становила 27 осіб. Це близько 5 % від загальної чисельності працівників. Відсоток зменшився порівняно з минулим роком, але не тому, що люди стали повертатися в Україну, а здебільшого тому, що вони звільняються. Переважна частина науковців, які перебувають за кордоном, оформили відпустки без оплати. Оцінюючи ситуацію реалістично, є підстави припускати, що частина з них може розірвати зв'язки з нашими інститутами.

На 01.01.2025 склад нашого Відділення налічував 548 осіб, з них наукових працівників — 421 особа. Середній вік наших науковців становить 54,5 роки, докторів наук — 62,7, а кандидатів наук (докторів філософії) — 51,2. Порівняно з 2023 р. спостерігаємо незначне старіння, хоча, загалом кажучи, середній вік наших науковців один із найнижчих серед інших відділень НАН України.

Найважливіший показник роботи наукових установ — це публікації. Науковці нашого Відділення за звітний період опублікували близько 370 колективних та індивідуальних монографій, наукових збірників і брошур, 60 підручників, хрестоматій і посібників для закладів вищої освіти та шкіл, 1 методичну рекомендацію, 2 навчальні програми, понад 60 довідників, словників та енциклопедій, 1 лінгвістичний атлас, 4 лінгвістичні карти, понад 100 коментованих видань художніх, публіцистичних, мистецьких і наукових творів, 4 томи корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів; здійснили близько 5700 публікацій у вітчизняних і зарубіжних наукових збірниках, періодичних виданнях та інтернет-мережі, а також видали 4 біобібліографії і 14 бібліографії.

Коротко зупинюся на діяльності конкретних установ. Почну з *Інституту літератури*

ім. Т.Г. Шевченка. Багатотомне видання «Історія української літератури» поповнили 6-й (за ред. М. Бондаря), 7-й (у 2 кн.) (за ред. Л. Мороз) та 9-й (у 2 кн.) (за ред. Н. Шумило та О. Брайка) томи. Цьогоріч побачив світ 12-й том (за ред. Р. Харчук) цієї фундаментальної праці. З його сторінок постає літературний процес новітньої доби — від 1991 р. до сьогодення. Воєнній тематиці присвячено колективну монографію «Незалежність у полум'ї війни: українська література спротиву» (наук. ред. — академік НАН України М. Жулинський), автори якої проаналізували українське письменство як рушій процесів націєтворення і важливий чинник інтелектуального протистояння імперським зазіханням на український культурний простір.

Шевченкознавчі праці Інституту представлено чотирма тематичними томами «Шевченківської енциклопедії», присвяченими образотворчій спадщині Кобзаря, місцям його перебування, дослідженню кола його сучасників і з'ясуванню складних теоретико-літературних проблем творчості Тараса Шевченка. Відповідальним редактором цих праць є член-кореспондент НАН України О. Боронь.

В *Інституті Івана Франка* побачив світ 2-й том «Франківської енциклопедії», що містить 146 розлогих статей про письменників, літературознавців, фольклористів, мовознавців, які потрапили в поле зору І.Я. Франка.

В *Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні* вийшла друком фундаментальна монографія члена-кореспондента НАН України О. Тараненка «Українська літературна мова кінця XX — першої чверті XXI ст.: стан і тенденції розвитку» (частини I і II, загальний обсяг 167,2 д.а.). Це перша в історії українського мовознавства двотомна індивідуальна монографія, в якій на великому масиві фактичного матеріалу проаналізовано стан і тенденції розвитку української мови за чотири минулі десятиліття — мабуть, найбільш драматичний і насичений подіями період в її модерній історії. Серед інших актуальних проблем автор монографії досліджує зміни в українській мові на різних структурних рівнях, співвідношення між тенденціями до аналітизму й синтетизму, інноваційні явища

в українській ономастиці, проблемні питання українського правопису, мовну політику в сучасній Україні, проблему регіональних варіантів української мови тощо. Підбиваючи підсумки, автор звертає увагу на те, що статус української мови як державної дедалі більше наповнюється реальним змістом, зокрема завдяки поглибленню її функціонального домінування в широкому спектрі соціально важливих середовищ (органи влади, освіта, медіа, армія, масова культура і т. ін.), збагаченню арсеналу мовних засобів, їх змістовому й стилістичному диференціюванню, вдосконаленню механізмів кодифікації мовних норм тощо.

В Інституті підготовлені й вийшли друком два актуальні видання з проблем мовної політики: колективна монографія «Мова і війна: динаміка мовної системи й мовна політика» (відп. ред. — академік НАН України Б. Ажнюк) та колективна праця «Мовна політика і мовне планування. Енциклопедичний словник» (відп. ред. — академік НАН України Б. Ажнюк).

На окрему згадку заслуговують ще два мовознавчі видання, які стали результатом міжгалузевої співпраці: «Англійсько-український правничий словник складної лексики» (за ред. члена-кореспондента НАПрН України С. Головатого та академіка НАН України Б. Ажнюка), виданий під спільним грифом Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України і Конституційного Суду України, та «Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів» — спільне видання Інституту української мови НАН України і Конституційного Суду України.

Серед видань *Інституту української мови* варто згадати «Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991—2022 рр.)» (відп. ред. — І. Казимиrowa), колективні праці «Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі» (автори — Є. Карпіловська, Л. Кислюк, член-кореспондент НАН України Н. Клименко) і «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України» (відп. ред. — С. Соколова), а також «Словник неосемантизмів та їхніх похідних» Ю. Цигвинцевої.

Продовжено роботу над фундаментальним міжнародним проектом «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас», підготовлено й уведено в загальнослов'янський науковий простір нові українські діалектні дані, складено нові карти лексичних і фонетичних явищ слов'янських діалектів. Побачив світ черговий випуск цього атласу (автори — П. Гриценко, Г. Кобирина, Л. Рябець та М. Ткачук).

У центрі уваги науковців *Українського мовно-інформаційного фонду* традиційно перебувала лексикографічна проблематика. Тривала робота з укладання фундаментального тлумачного «Словника української мови» у 20 томах. Вийшли друком 11-й — 15-й томи цього видання. Словник є у вільному доступі на сайті Українського лінгвістичного порталу. Науковці Фонду здійснили низку лінгвістичних експертиз, зокрема, за ініціативою Консультативної місії Європейського Союзу в Україні було проведено експертну логіко-лінгвістичну оцінку проекту нового варіанту Кримінального кодексу України. За авторства академіка НАН України В. Широкова вийшла друком фундаментальна монографія «Еволюція Світу та Еволюція Мови».

Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов опублікував збірник статей «Неологізми у сучасному комунікативному просторі» (за ред. В. Жалая) і підручник авторства О. Ільченко «Англійська для науковців: The Language of Science».

Важливо згадати про спільні міжнародні проекти вчених нашого Відділення. Нещодавно відбулася презентація вагомого дослідження з історії української мови, авторами якого є член-кореспондент НАН України В. Мойсієнко і професор Варшавського університету Й. Гетка, «Спочатку було Слово... Від мовного узусу — до літературної норми (Нарис генези української літературної мови)». Книжка вийшла українською та польською мовами і мала значний позитивний резонанс у фаховому середовищі, зокрема як важливий інструмент протистояння ідеологічним наративам «руського міра».

Зміцненню міжнародних наукових зв'язків сприяє співпраця наукових установ Відділен-

ня з провідними україністами зарубіжжя. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України вже тривалий час підтримує наукові контакти з професором Університету Пейса в Нью-Йорку А. Даниленком. Він неодноразово виступав на наших наукових конференціях, робив доповіді на засіданнях вченої ради Інституту, публікувався в журналі «Мовознавство», а також брав участь в обговоренні наукових доповідей наших колег на засіданнях Президії НАН України. Учена рада Інституту висунула кандидатуру А. Даниленка на здобуття Міжнародної премії імені Івана Франка за монографію «Від Біблії до Шекспіра. Пантелеймон Куліш і формування української літературної мови», і він став лауреатом цієї престижної відзнаки, з чим ми його щиро вітаємо.

В Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні продовжила роботу започаткована в 2022 р. радою молодих науковців лінгвістична школа під назвою Потебнянський колегіум, що діє протягом тижня в останній декаді вересня і залучає до участі широке коло слухачів різних вікових категорій та кваліфікаційних рівнів: студентів, магістрантів, аспірантів, доцентів, професорів та академіків з усіх регіонів України, а також з Австрії, Італії, Польщі, США, ФРН і Японії. Коло учасників колегіуму щороку розширюється. Цьогоріч кількість зареєстрованих учасників сягнула 500 осіб, що майже на 60 % перевищує торішній показник.

Результати наукових студій *Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського* представлено чотирма томами корпусу фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України», зібраних під час експедиційних виїздів науковців цієї установи. На окрему згадку заслуговують також 4-й, 5-й і 6-й томи «Регіонально-жанрової антології українського музичного фольклору», чергові томи «Історії українського кіно», «Української музичної енциклопедії» та «Словника художників України» (всі зазначені праці вийшли за редакцією академіка НАН України Г. Скрипник), а також 6-й том «Української музичної енциклопедії» (за ред. О. Кушнірук).

З видань *Інституту народознавства*, опублікованих у звітний період, варто згадати ошатно виданий тритомник «Церковне мистецтво України», який уже викликав значний інтерес не лише серед фахових мистецтвознавців, а й у вірних та священників різних християнських конфесій, церковних ієрархів, усіх, кому не байдуже до культури, мистецтва й духовних надбань нашого народу. Науковці установи опублікували також розлоге науково-популярне видання «Етнографічні групи українців Карпат» у трьох книгах. Його упорядкування та наукову редакцію здійснив академік НАН України С.П. Павлюк.

Активним популяризатором народного мистецтва є Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства, який організував та здійснив 20 виставкових проєктів. Його експозиції відвідали понад 50 тис. осіб

(для внутрішньо переміщених осіб та українських військовиків вхід був безоплатним).

Наостанок коротко скажу про головні завдання наших установ на найближчий період. Першочергову увагу буде зосереджено на проблематиці, пов'язаній зі становленням і утвердженням української національної ідентичності, на поширенні в публічному просторі об'єктивних відомостей про минуле й сучасне української мови, літератури, фольклору й мистецтва, спростуванні псевдонаукових тверджень явних і прихованих adeptів «руського міра» і дедалі активнішій участі академічних установ у формуванні суспільної свідомості на науковому підґрунті.

Дякую за увагу!

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. Мележик*

Serhii I. Pyrozhkov

Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7539-0248>

ON THE RESULTS OF THE ACTIVITIES OF THE SECTION OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES OF THE NAS OF UKRAINE IN 2020—2025

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, September 24, 2025

The report of the Head of the Section of Social Sciences and Humanities of the NAS of Ukraine presents the most significant creative achievements of domestic academic socio-humanities, which have become a noticeable contribution to understanding the current problems of socio-economic, socio-political and cultural life of the country in the conditions of crisis phenomena, challenges and threats caused primarily by the Russian aggression against Ukraine. Certain areas of the Section's activity are considered in more detail in the speeches of Academicians-Secretaries of the departments that are part of it.

Cite this article: Pyrozhkov S.I. On the results of the activities of the Section of Social Sciences and Humanities of the NAS of Ukraine in 2020—2025 (transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, September 24, 2025). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (10): 74—89. <https://doi.org/10.15407/visn2025.10.074>